

OBRANA PRINCIPU DVOJÍHO ÚČINKU

6.1 ÚVOD

Předchozí kapitoly měly převážně historický charakter, nicméně sloužily také k ilustraci a vysvětlení základních pojmů a principů, na nichž spočívá princip dvojího účinku a jeho aplikace na svízelné morální situace, které zahrnují produkci dobrých i špatných účinků. V této poslední kapitole se pokusím systematicky shrnout a vyložit závěry, k nimž jsem došel v kapitolách předchozích, a nabídnout tak určitou obranu principu dvojího účinku.

6.2 REDUCTIO AD UNUM PRINCIPIUM?

V současných pojednáních z bioetiky a praktické etiky má princip dvojího účinku nejčastěji následující podobu.¹⁶⁵

Princip dvojího účinku (Beauchamp–Childress)

- Povaha aktu: Akt musí být dobrý, či alespoň morálně indiferentní (nezávisle na svých důsledcích).
- Intence aktéra: Aktér zamýšlí pouze dobrý účinek. Špatný účinek může být předvídaný, tolerovaný a připuštěný, nesmí však být zamýšlený.

.....
165 Srov. BEAUCHAMP, T. L. – CHILDRESS, J. F. *Principles of Biomedical Ethics*. 4th ed. New York: Oxford University Press, 1994, s. 207.

- Rozlišení mezi prostředky a důsledky: Špatný účinek nesmí být prostředkem k dosažení účinku dobrého. Kdyby byl dobrý účinek přímým kauzálním efektem špatného účinku, byl by aktérem zamýšlen ve snaze o dosažení dobrého účinku.
- Proporce mezi dobrým a špatným účinkem: Dobrý účinek musí převážít účinek špatný.

Jak vidíme, princip dvojího účinku zahrnuje celkem čtyři podmínky: první vypovídá o povaze samotného jednání (musí být minimálně morálně indiferentní); druhá se zaměřuje na morální psychologii a požaduje, aby jednající zamýšlel pouze dobrý účinek svého jednání; třetí podmínka požaduje, aby špatného účinku nebylo dosaženo prostřednictvím účinku dobrého; a poslední podmínka stanoví, že musí existovat proporcionální důvod k jednání, vyjádřený požadavkem, aby dobrý účinek převážil účinek špatný. V předchozích kapitolách jsme však viděli, že v dějinách morálního myšlení se objevila celá řada formulací principu dvojího účinku, mezi nimiž existují někdy i podstatné rozdíly včetně kontextu – etické teorie –, v němž se nacházejí. Ezio Di Nucci, s nímž jsme se setkali v předchozí kapitole, však k těmto formulacím přistupuje zcela ahistoricky a pokouší se prokázat, že 1) jsou ekvivalentní; 2) je lze redukovat na jeden jediný princip. Ekvivalenci těchto verzí principu dvojího účinku dokazuje prostřednictvím jejich redukce na pouhý jeden princip. Podívejme se nyní na verze principu dvojího účinku, které Di Nucci analyzuje, a na jeho redukcionistické snažení. Autor cituje celkem šest různých formulací principu dvojího účinku, nám plně postačí následující tři (z nichž dvě již známe; mírně upravuji).¹⁶⁶

Princip dvojího účinku (McIntyreová)

Někdy je přípustné způsobit jako pouze předvídaný účinek

.....

166 Srov. DI NUCCI, E. *Ethics Without Intention*. Op. cit., s. 16–17.

nějakou újmu (*harmful event*), kterou by nebylo přípustné způsobit úmyslně.

Princip dvojího účinku (Mangan)

Osoba *S* může uskutečnit jednání, které bude mít dobrý a špatný účinek, pokud jsou splněny následující čtyři podmínky:

- jednání samotné je ze svého objektu dobré, či alespoň indiferentní;
- zamýšlený je pouze dobrý, nikoli špatný účinek;
- špatného účinku není dosaženo prostřednictvím účinku dobrého;
- existuje proporcionálně vážný důvod ke svolení k produkci špatného účinku.

Princip dvojího účinku (Gury)

Je dovoleno aktualizovat morálně dobrou či indiferentní příčinu, z níž plynou dva důsledky – jeden dobrý a jeden špatný –, jestliže k tomu existuje proporcionálně vážný důvod, konečný cíl jednajícího je dobrý a špatný účinek není prostředkem k účinku dobrému.

Tři formulace principu dvojího účinku (Beauchampova a Childressova, Manganova, Guryho) obsahují explicitní požadavek, aby existoval proporcionální (či proporcionálně vážný) důvod k provedení jednání, které nemá pouze dobrý, ale také špatný důsledek, zatímco jedna z představených (McIntyreové) ho nezahrnuje. Di Nucci se však domnívá, že je obsažen v jednom jediném slově „někdy“: **někdy** je přípustné způsobit jako pouze předvídaný účinek nějakou újmu, kterou by nebylo přípustné způsobit úmyslně. „Někdy“ podle něj implikuje, že jednání není přípustné uskutečnit jen na základě rozlišení mezi zamýšleným a pouze předvídaným důsledkem. Musí být splněny další podmínky, které vyjadřují proporci mezi špatným a dobrým účinkem, jako je např. pět životů vůči jednomu v klasickém scénáři se splašenou

tramvají. Souhlasím s tím, že slovo „někdy“ může hrát podobnou roli, jakou hraje čtvrtá podmínka ve třech formulacích principu dvojího účinku, nezdá se mi ale vhodné nahrazovat explicitně formulovanou podmínku možnosti uskutečnění nějakého jednání pouze vágním připuštěním možnosti, že někdy je takové jednání morálně přípustné. Ekvivalence mezi „někdy“ a „existuje proporcionálně vážný důvod ke svolení k produkci špatného účinku“ je zřejmá pouze tehdy, interpretujeme-li „někdy“ jako „existuje-li proporcionálně vážný důvod“. Nepovažuji proto za rozumné se této podmínky vzdávat.

Druhá podmínka principu dvojího účinku stanoví, že špatný účinek nesmí být zamýšlen; zamýšlen může být pouze účinek dobrý (a samozřejmě jednání samotné). Třetí podmínka vyjadřuje požadavek, aby špatný účinek nebyl prostředkem k dosažení účinku dobrého. Pojem „prostředek“ může mít dvě interpretace: intenzionální a extenzionální;¹⁶⁷ podívejme se na následující příklady.

Intenzionální prostředek Petr stojí na mostě nad tramvajovou tratí ve společnosti velmi obézního pána, který se naklání přes zábradlí. Za mostem po směru jízdy pracuje pět lidí. Petr si náhle všimne, že se po trati řítí tramvaj, která má zřejmě rozbité brzdy, a uvědomí si, že pokud by obézního pána shodil tramvají do cesty, zastaví ji a zachrání pěti pracovníkům život. V okamžiku se rozhodne a shodí obézního pána na trať.

.....

167 Srov. NUCCI, E. di *Ethics Without Intention*. Op. cit., s. 27. Davis hovoří o *agent-interpretation* a *event-interpretation*, tj. o interpretaci prostředků z pohledu aktéra či pohledu událostí. Srov. DAVIS, N. *The Doctrine of Double Effect: Problems of Interpretation*. *Pacific Philosophical Quarterly*. 1984, 65(2), 107–123, přetisknuto v: WOODWARD, P. *The Doctrine of Double Effect: Philosophers Debate a Controversial Moral Principle*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2001, s. 119–142. Nadále cituji z Woodwardova souboru textů.

Extenzionální prostředek Petr stojí na mostě nad tramvajovou tratí ve společnosti velmi obézního pána, který se naklání přes zábradlí. Za mostem po směru jízdy pracuje pět lidí. Petr si již dlouhou dobu pohrává s myšlenkou na vraždu a nyní se mu naskytla skvělá příležitost. Nezaváhá a shodí obézního pána z mostu. Aniž si to však uvědomí, zastaví tak řítící se tramvaj a zachrání život pěti pracovníkům na trati.

V prvním scénáři je obézní pán intenzionálním prostředkem k Petrovu cíli: Petr chce zastavit tramvaj a zachránit pět pracovníků na trati, proto ve svém plánu jednání volí jako prostředek shoení obézního pána z mostu: shoení je prostředkem k naplnění cíle jednání (*finis operis*), a tím také cíle jednajícího (*finis operantis*). V druhém scénáři Petr nezamýšlí zastavit tramvaj a zachránit někomu život. Má vražedné úmysly a shoením obézního pána z mostu je realizoval. Petrova oběť sice dopadne na trať a zastaví řítící se tramvaj, která nezabije pět lidí na trati, Petr však tramvaj zastavit nechtěl (*finis operis*) a nesnažil se zabránit ztrátám na nevinných lidských životech (*finis operantis*).

V prvním scénáři je shoení obézního pána z mostu prostředkem v intenzionálním smyslu (Petr toto jednání zamýšlí jako prostředek k zastavení tramvaje), v druhém scénáři je prostředkem pouze v extenzionálním smyslu (Petr toto jednání nezamýšlel jako prostředek k zastavení tramvaje). Z výkladu v předchozích kapitolách je zřejmé, že zastánci principu dvojího účinku interpretují pojem prostředků intenzionálně: X je prostředkem k naplnění cíle jednání a jednajícího S tehdy a jedině tehdy, je-li X jako prostředek zamýšleno. Tuto intenzionální interpretaci lze formulovat následujícím způsobem.

Jestliže osoba S zamýšlí provést jednání φ , aby naplnila nějaký svůj cíl C , potom je X **intenzionálním prostředkem** k naplnění C tehdy a jedině tehdy, pokud S zamýšlí X jako prostředek k uskutečnění cíle φ (*finis operis*) či jako prostředek k uskutečnění C (*finis operantis*).

Z této definice je patrné, že prostředkem k uskutečnění C může být i samotné jednání ϕ a *ipso facto* také všechny prostředky, které slouží k naplnění cíle ϕ .¹⁶⁸ Je zřejmé, že mezi pojmem „být intenzionálním prostředkem“ a pojmem „být zamýšlený“ existuje nutná vazba: je-li X prostředkem, potom je zamýšleno, není-li X prostředkem, není zamýšleno. Platí tedy tvrzení „pro každé X , které je prostředkem, platí, že X je zamýšlené“, neplatí však výrok „pro každé X , pokud je X zamýšlené, je X prostředkem“. Formálněji: je-li „ Z “ predikát „být zamýšleno“ a „ P “ je predikát „být prostředkem“, platí:

- $\forall X(P(X) \rightarrow Z(X))$
- $\sim\forall X(Z(X) \rightarrow P(X))$, tj. platí $\exists X(Z(X) \wedge \sim P(X))$

Cíle jednání jsou zamýšlené, ale nemusí být prostředky, resp. konečný cíl jednání prostředkem není. Z $\forall X(P(X) \rightarrow Z(X))$ bezprostředně plyne, že třetí podmínka ve třech formulacích principu dvojího účinku (Beauchamp a Childress, Mangan, Gury) je redundantní a lze ji vypustit.¹⁶⁹ Di Nucci ve své monografii vysvětluje existenci této nadbytečné podmínky dvěma možnostmi: 1) buď si autoři tuto redundanci neuvědomili; nebo 2) připouštěli možnost prostředků, které nejsou zamýšleny, tj. popírali platnost tvrzení $\forall X(P(X) \rightarrow Z(X))$. Myslím si, že existuje mnohem jednodušší vysvětlení: jak Mangan, tak také Gury byli morálními teology, kterým ležela na srdci výchova kněží a morální vedení věřících. Třetí podmínka může mít prostě didaktický význam: usnadňuje praktické rozhodování, aniž by kněží, zpovědníci

.....

168 Srov. kapitolu *Jsou intence irelevantní?*.

169 Ke stejnému závěru dochází Joseph Boyle, srov. BOYLE, J. *Toward Understanding the Principle of Double Effect*. Art. cit.; a Cavanaugh, srov. CAVANAUGH, T. A. *Double-Effect Reasoning. Doing Good and Avoiding Evil*. Op. cit., s. 28–31.

a morální rádci museli spekulovat nad vtahem mezi „být zamýšleno“ a „být prostředkem“.

Konečně zbývá první podmínka ve formulaci principu dvojího účinku: jednání samotné musí být dobré, nebo alespoň indiferentní. Di Nucci se domnívá, že také tato podstatná podmínka je redundantní.¹⁷⁰ Autor si klade otázku: Jak je možné morálně hodnotit nějaké jednání ϕ bez ohledu na jeho důsledky? Morální hodnocení ϕ přece podává princip dvojího účinku, není tedy možné posuzovat ϕ samotné. Zastánci principu dvojího účinku se však často (byť ne všichni) hlásí k tomu, že existují negativní morální příkazy (*praecepta negativa*), které jsou platné vždy a všude (*semper et ad semper*). Příkladem takového příkazu je zákaz usmrcení nevinné lidské osoby: jde o typ jednání, který je morálně špatný ze své povahy (*ex obiecto*), nezávisle na svých důsledcích. Di Nucci si možnost této odpovědi uvědomuje, když připouští, že princip dvojího účinku nemusí být morálním kritériem správnosti či nesprávnosti ϕ , ale **kritériem ospravedlnění**: za jistých podmínek lze uskutečnit minimálně indiferentní jednání, které má nejen dobrý, ale také špatný důsledek. I v takovém případě by však první podmínka byla nadbytečná, neboť je-li ϕ špatné (nesprávné) jednání, potom pokud by osoba S uskutečnila ϕ , musela by zamýšlet něco zlého (uskutečnění ϕ), což zapovídá druhá podmínka principu dvojího účinku. Myslím si, že tento závěr je korektní (ϕ sice uskutečňuje nějaký svůj cíl, ale vzhledem k cíli jednajícího je ϕ prostředkem), neplyne z něj však to, že by první podmínka byla redundantní. Di Nucci přehlíží **roli**, kterou tato podmínka hraje: funguje jako jakési kritérium výběru možného jednání. Podmínky 2–4 zpracovávají jednání (určují, zda je přípustné), ale pouze to jednání, které nejdříve „vybírá“ podmínka první. U některých typů jednání nemá smysl rozvažovat, zda je, či není zamýšleno; je jednoduše od samého počátku vyloučeno ze hry.

.....
170 Srov. DI NUCCI, E. *Ethics Without Intention*. Op. cit., s. 29–31.

Třebaže je třetí podmínka skutečně redundantní, hraje důležitou didaktickou funkci, a proto jsem se rozhodl, že ji vypouštět nebudu. Princip dvojího účinku není pouze abstraktním morálním principem, ale také vodítkem pro praktické volby. Jeho použití není vyhrazeno pouze těm, kteří teoreticky pronikli do všech vztahů mezi pojmy, jež se v jeho formulaci vyskytují: je určen všem lidem, kteří sdílejí určité minimum morální teorie (viz dále) a chtějí se podle něj rozhodovat při řešení morálně nejasných situací. V dalších řádcích se proto budu pokoušet hájit princip dvojího účinku v následující formulaci.

Princip dvojího účinku (obhajovaná formulace)

- Povaha aktu: Akt musí být dobrý, či alespoň morálně indiferentní (nezávisle na svých důsledcích).
- Intence aktéra: Aktér zamýšlí pouze dobrý účinek. Špatný účinek může být předvídan, tolerován a připuštěn, nesmí však být zamýšlen.
- Rozlišení mezi prostředky a důsledky: Špatný účinek nesmí být prostředkem k dosažení účinku dobrého.
- Proporce mezi dobrým a špatným účinkem: Dobrý účinek musí převážít účinek špatný.

6.3 JSOU HYSTEREKTOMIE A KRANIOTOMIE MORÁLNĚ EKVIVALENTNÍ?

V druhé sekci této kapitoly jsem rozlišil extenzionální a intenzionální prostředky (přesněji extenzionální a intenzionální interpretaci pojmu „prostředek“) a definoval jsem intenzionální prostředky následovně. Jestliže osoba *S* zamýšlí provést jednání φ , aby naplnila nějaký svůj cíl *C*, potom je *X* intenzionálním prostředkem k naplnění *C* tehdy a jedině tehdy, pokud *S* zamýšlí *X* jako prostředek k uskutečnění cíle φ (*finis operis*) či jako prostředek k uskutečnění *C* (*finis operantis*). Někteří autoři však v aplikaci rozlišení mezi extenzionálními a intenzionálními prostředky

v rámci principu dvojího účinku spatřují napětí, které podle nich vede k neadekvátním závěrům. Nancy Davisová nehovoří o intenzionálních a extenzionálních prostředcích, ale o *agent-interpretation* a *event-interpretation* (interpretace „z pohledu aktéra“ a interpretace „z pohledu události“).¹⁷¹ Připomeňme si dva scénáře z lékařského prostředí.

Hysterektomie Děloha těhotné ženy je napadena rakovinou a je třeba ji odstranit, jinak žena zemře. Chirurg odstraní dělohu (jednání), aby jí zachránil život (*finis operantis*). S dělohou však vyjme také nezralý plod, který zahyne. Smrt plodu však nespadá do úmyslu chirurga: jeho proximátní intencí je odejmutí dělohy, remotní záchrana života pacientky.

Kraniotomie Žena prochází obtížným porodem a nakonec se ukáže, že jediný způsob zachrany jejího života je rozdrcení hlavičky plodu. Porodník provede kraniotomii a zachrání ženě život.¹⁷²

Zastánci principu dvojího účinku interpretují oba scénáře jako morálně asymetrické: hysterektomie je morálně přípustná, neboť smrt plodu je pouze nezamýšleným důsledkem jednání (vyjmutí dělohy), zatímco kraniotomie je případem přímého usmrcení nevinné lidské bytosti a jako taková je morálně nedovolená. Davisová explikuje strukturu argumentu v neprospěch morální dovolenosti provedení kraniotomie následujícím způsobem.¹⁷³

.....

171 Srov. DAVIS, N. The Doctrine of Double Effect: Problems of Interpretation. Art. cit., s. 130.

172 Tento popis kraniotomie a důvodu k jejímu provedení jsem převzal z BEAUCHAMP, T. L. – CHILDRESS, J. *Principles of Biomedical Ethics*. Op. cit., s. 207.

173 Srov. DAVIS, N. The Doctrine of Double Effect: Problems of Interpretation. Art. cit., s. 131–132.

1. Provedení kraniotomie je nutné pro záchranu ženina života.
2. Kraniotomie je tedy prostředkem k záchraně ženina života.
3. Kraniotomie usmrtí plod.
4. Smrt plodu je tudíž prostředkem k záchraně ženina života (z 2 a 3).
5. Princip dvojího účinku zapovídá použití špatných prostředků.
6. Smrt nevinné lidské bytosti je špatným prostředkem.
7. Princip dvojího účinku zapovídá usmrcení plodu (5 a 6) a *ipso facto* provedení kraniotomie (3).

Jaká interpretace pojmu „prostředek“ je v argumentu použita, či lépe, k jaké interpretaci jsou zastánci principu dvojího účinku vázáni požadavkem zachování platnosti argumentu? Druhý krok argumentu praví, že kraniotomie je prostředkem k záchraně ženina života, třetí krok potom konstatuje, že kraniotomie způsobí smrt plodu. Odtud se odvozuje čtvrtý argumentační krok: smrt plodu je prostředkem k záchraně ženina života. V pozadí přechodu z 2 a 3 k 4 stojí následující představa o vztahu prostředků a kauzality: jsou-li X a Y události a X je příčinou Y , potom je X prostředkem k Y . Aby bylo možné dojít k závěru, že smrt plodu je prostředkem k záchraně ženina života, musíme pojem prostředku interpretovat extenzionálně (*event-interpretation*). Intenzionální interpretace totiž požaduje, aby smrt plodu byla součástí lékařova plánu, aby ji zamýšlel jako prostředek k uskutečnění svého cíle. Lékař ale může, jak již navrhol H. L. A. Hart, zamýšlet pouze rozdrcení hlavičky plodu, nikoli jeho smrt. Jinými slovy, aby výše uvedený argument zůstal platný, musíme smrt plodu chápat jako kauzální důsledek rozdrcení jeho hlavičky a tento kauzální vztah mezi událostmi (rozdrcení hlavičky – smrt plodu) jako základ určení, že smrt plodu je prostředkem k záchraně ženina života. Při intenzionální interpretaci pojmu prostředku by argument nebyl obecně platný: někdy by platný byl, jindy by zase platný nebyl.